

АШРАФ САМАРҚАНДИЙ ВА САМАРҚАНД АДАБИЙ МУҲИТИ

Айниддинов Иқрориддин Шарифович

Самарқанд давлат университети учинчи босқич таянч докторанти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Самарқанд адабий муҳитининг тарихий жараёнлари, самарқандлик мутафаккирлар ҳаёти борасида сўз боради. Шу билан бирга шу заминда ижодий фаолият олиб борган истеъдодли шоир Ашраф Самарқандийнинг давр адабий муҳитида тутган ўрни ҳақида маълумот берилди.

Калит сўзлар. Самарқанд, адабий муҳит, адабий жараён, шоир, бадиий маҳорат, мутафаккир зотлар, шеърӣ девон.

ABSTRACT

This article talks about the historical processes of the literary environment of Samarkand, the life of thinkers from Samarkand. At the same time, information will be given about the place of the talented poet Ashraf Samarkandi in the literary environment of the time.

Keywords. Samarkand, literary environment, literary process, poet, artistic skills, thinkers, poetic devan.

КИРИШ

Мовароуннаҳр замини муғуллар босқинидан сўнг харобага айлангани тарихий китобларда зикр этилган. Бугунги кунга қадар улар етказилган моддий ва маънавий зарарлар асорати ҳали ҳамон мавжуд. Бухоро, Марв, Хоразм, кўҳна Термиз, Самарқанд, Насаф ва бошқа кўплаб шаҳарнинг моддий таъминоти билан бирга маънавий таъминотдан ҳам ажралиб қолгани сир эмас. Самарқанд, Бухоро ва Насаф каби башарият илм-фан тараққиётига катта ҳисса қўшган маданий шаҳарлар муғулларнинг ваҳшиёна босқинчларида анча хароб бўлган эди. Айниқса “Сайқали рўи замин” номини олган Самарқанд шаҳри вайроназорга айланганди. Бутун бошли моддий, маданий, маънавий мероси саналадиган кутубхоналар, масжиду мадраслар ёндириб кулга айлантирилгандилар. Бу офат нафақат Мовароуннаҳр замини ва халқига талафот етказди балки яшнаётган машҳур Хуросон ўлкаларини инқирозга юз тутишига сабаб бўлди. Бироқ муғулар босқинидан олдин Мовароуннаҳр ўлкаси бошқа шаҳарлардан кўра анча обод, файзли ва илм фан бешиги бўлгани маълум. XI-XII асрларда Самарқанд шаҳри илм-фан ва маданиятда етакчи марказларидан бири эди. Айниқса исломий илмларнинг ривожига Самарқанд “Ер юзининг сайқали” деб ном олганди. Тарихий ва адабий манбаларда

таъкидланишича Насаф, Термиз, Бухоро шаҳарлари қатори Самарқанд қадимдан илм турли илмлар тараққий топишига бешик бўлган. Бу борада Муҳаммад Авфий Бухорий, Малехо Самарқандий, Мутрибий Самарқандий, Хожа Ҳасан Нисорий, Давлатшоҳ Самарқандий каби тазкирачилар ўз асарларида ушбу заминдан етишиб чиққан мутафаккирлар ҳақида батафсил маълумот берганини кўриш мумкин.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Самарқандлик мутафаккирлар ҳаёти ва бой илмий адабий меросига оид бир қанча тадқиқот ишлари амалга оширилигани муҳим илмий аҳамият касб этади. Истиклолдан олдин Самарқандлик мутафаккирлар ва адиблар ҳақида тарихшунос олимлар И. Абдуллаев ва Ҳ. Ҳикматуллоевнинг тадқиқот иши долзарб аҳамиятга эга. Ушбу асарда Самарқандлик олиму уламо, фозилу фузало, тарихчи, шоир ва адиблар ҳаёти ва меросига оид тавсифий характерга эга маълумотлар жамланган. Абу Муҳаммад Самарқандий Дорамий, Муҳаммад ибн Аҳмад Самарқандий, Муҳаммад ибн Фазл Абу-л-Фазл Муҳаммад Самарқандий, Абу Ҳавс Суғдий Ҳаким ибн Аҳвас, Сулаймон ибн Исма Самарқандий, Муҳаммад ибн Мотуридий Самарқандий, Абул Фатҳ Саид ибн Хафиф Самарқандий, Абу Лайс Самарқандий, Абу Назр Самарқандий, Асируддин Фазл ибн Умар Абхарий Самарқандий, Абу-л-Аббос Мустаффирий Насафий Самарқандий, Абул Фатҳ Алоуддин Муҳаммад ибн Абдулҳамид Усмандий Самарқандий, Низомий Арузий Самарқандий, Абу-л-Фазл Муҳаммад Самарқандий, Муҳаммад Заҳирий Самарқандий, Рукнуддин Абу Ҳомид Самарқандий, Муҳаммад ибн Абу Бакр Самарқандий, Алоуддин Шамсулислом Абу Бакр Муҳаммад ибн Аҳмад Самарқандий, Шарофуддин Самарқандий, Шамсуддин Самарқандий, Нажибуддин Самарқандий, Бурҳониддин Нафис ибн Аваз Кирмоний, Камолиддин Абдураззоқ Кошоний Самарқандий, Абу Муҳаммад Ато Самарқандий, Ғиёсиддин Жамшид, Қозизода Румий, Мирзо Улуғбек, Али Қушчи, Абдулали Биржандий, Абдурраззоқ ибн Исҳоқ Самарқандий, Давлатшоҳ Самарқандий, Мирам Чалабий¹ каби мутафаккирлар таржимаи ҳолини келтиради. Бироқ ушбу асарда машҳур шоир ва табиб Ашраф Самарқандийнинг ҳаёти ва номи зикр этилмаган. Асарда Ўрта асрларда Самарқанд ва Шарқ мамлакат-ларининг бошқа шаҳарларида яшаб ижод этган самарқанд-лик алломаларнинг ҳаёти, илмий фаолияти, диний ва дунё фанлари ривожига қўшган ҳиссалари ёритилган.² Ушбу асардан ислом мутафаккирлари

¹ И.Абдуллаев ва Ҳ.Ҳикматуллоев. Самарқандлик олимлар. – Тошкент: Фан, 1969.

² http://old.bukhari.uz/index.php?option=com_content&view=article&id=1792:samarqandallomalar&catid=38:markaz-nashriyoti&Itemid=448&lang=ru

билан бирга самарқандлик шоирлар ва тазкирачилар ҳақида ҳам маълумотлар тақдим этилган. Таниқли адабиётшунос олим Садри Саъдиев филология фанлари доктори. 1971 йилда XII аср машҳур ҳажвнавис шоири Сузаний Самарқандий ижоди бўйича **“Сузаний ва XII аср Самарқанд адабий муҳити”** мавзусида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган³. Бугунги кунга қадар С. Саъдиев томонидан 8 та монография қа 100 га яқин илмий-оммабоп мақолалар эълон қилинган. Самарқанд илмий-адабий муҳити ва тархий жараёнларнинг ижтмоий-сиёси ҳамда маданий-маънавий тадқиқи борасида қуйидаги илмий асарларнинг рўйхатини келтириш мумкин. “Сўзанӣ ва муҳити адабии Самарқанд дар асри XII” (1973), “Поэтикаи шоирони Мовароуннаҳри асри XII” (1977), “Адабиёти форс-тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва нимаи якуми асри XII” (1986), “Тазкираи суҳанварони сайқали рӯи замин”, “Адабиёти тоҷик” (1988), “Нақшбандия ва таъсири он ба адабиёти асрҳои XV-XVII тоҷик” (1999), «Малехои Самарқандӣ ва тазкираи ӯ» (Тошкент, 2001), “Равияҳои асосии мундариҷаи ғояҳои адабиёти тоҷик дар асри XVII” (2002), “Таърихи адабиёти тоҷик дар Самарқанд” (2007) «Самарқанд адабий муҳити тарих кӯзғусида» (Тошкент, 2009), «Маркази адабии Самарқанд дар шоҳроҳи таърих» (Тошкент, 2012)⁴ каби қатор тадқиқотларда муаллиф самарқандлик шоирларининг адабий мероси тавсифи ва поэтикаси ҳақида янги маълумотларни тақдим этган. Адабиётшунос маҳаллий олимларимиз орасида илк бор Ашрафий Самарқандий биографияси ва девони борлиги ҳақида маълумот бериб ўтади. Бироқ шоирнинг девони бугунги кунга қадар етиб келмаганлиги балки йўқолганлигини баён этади. Аммо сўнги тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатдики, Ашрафий Самарқандийнинг шеърӣ девони бугунги кунга Эрон ислом жумҳуриятининг Техрон шаҳрида жойлашган Исломӣ шўро кутубхонасининг қўлёзмалари марказида Ашрафий девони сақланаби келаётган экан. Ушбу нусха асосида форс олимлари Аббосбек Жонӣ ва Умед Сурурийлар шоир девонининг матнӣ таҳқиқи устида илмӣ тадқиқотлар олиб бориб хижрий 1391 йил Техронда нашр эттиради.⁵

Мана шундай замонавий тадқиқотлардан саналмиш Самарқандлик уламолар ҳақида тарихӣ фактлар асосида маълумот берилган асар **“Самарқандлик алломалар”** асарининг номини зикр этиш мумкин. Унда 140 нафар олиму уламолар ва фозилу фузалолар ҳақида маълумот бериб ўтилган. Мазкур асарнинг Имом Бухорӣ халқаро илмӣ-тадқиқот маркази ходимлари

³ https://www.samdu.uz/cy/pages/tojik_filologiyasi_va_xorijiy_sharq_tillari1

⁴ https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%B4%D1%80%D3%A3_%D0%A1%D0%B0%D1%8A%D0%B4%D0%B8%D0%B5%D0%B2

⁵ Ашраф Самарқандӣ. Девон/таҳқиқ ва тасҳиҳи Аббосбек Жонӣ., Умед Сурурий. – Техрон: Сафир урдуҳол, 1391 ҳи.

томонидан 2017 йили нашр этилган.⁶ Ушбу девон таҳқиқи ва тасҳихини илмий аҳамияти шундан иборатки, асарнинг муқаддима қисмида муаллиф ҳаёти, Самарқандий адабий муҳити, даврнинг ижтимоий-сиёсий вазияти, шоир қасидаларининг ўзига хос поэтикаси ва бошқа шеърӣ жанрларнинг мавзундарижаси таҳлилга тортилган.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Ашраф Самарқандий Самарқанд адабий муҳитида олиб борган ижодий фаолиятини ўрганиш ҳамда асарларидаги маърифатпарварлик, халқсеварлик, комил инсон тарбияси борасида ахлоқий мавзуларни тадқиқ этиш долзарблик касб этмоқда.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Ашраф Самарқандий. Девон/таҳқиқ ва тасҳихи Аббосбек Жоний., Умед Сурурий. – Техрон: Сафир урдухол, 1391 ҳш.
2. *И.Абдуллаев ва Ҳ.Ҳикматуллаев. Самарқандлик олимлар. – Тошкент: Фан, 1969.*
3. Ўрта асрларда яшаган машҳур самарқандлик алломалар / Ш. Зиёдов, Қ. Маҳмудов. – Самарқанд: Имом Бухорӣ халқаро маркази нашриёти, 2017. – 320 б.

⁶ Ўрта асрларда яшаган машҳур самарқандлик алломалар / Ш. Зиёдов, Қ. Маҳмудов. – Самарқанд: Имом Бухорӣ халқаро маркази нашриёти, 2017. – 320 б.